

քով, իսկ Լուսաւորչի մարմինը, տեղափոխուել է ըստ Կաղանկատուացու՝ 677 թուից յետոյ, այսինքն եկեղեցու հիմնարկութիւնից մօտ 40 տարի յետոյ, Սահակ Զորափորեցու օրով: Կաղանկատուացու ասածն էլ անպայման ճիշտ է, որովհետեւ նա ասում է որ նշխարները փոխադրուել են «բոլորովին ամենայն ոսկերօքն հանգերձ» Թորգանից, մոռանալով, որ առաջ էլ ասել էր, թէ Վաչտկան թագաւորը Մատթէ երէցից Եղարի վերջին ստացել է ս. Լուսաւորչի նշխարը. բացի այս, ս. Լուսաւորչի մասունքը, որ 450 թուից Վարդանանց պատերազմի ժամանակից արդէն հայրապետանոցի յայտնի սրբութիւնների կարգումն էր՝ մօտ 250 տարի առաջ կար ու յայտնի էր:

դ. Հ. Խաչիկը ոչ թէ մի անյայտացած աւերակ է գտել, այլ մի շատ յայտնի և գեանի երեսից երկու սաժենաչափ բարձրութեամբ բեկորներ ունեցող աւերակների մէջ պեղումներ միայն կատարելով՝ բացել է այդ աւերակի յատակը, որի համար և շնորհակալութիւն իրան:

Յօսիկ Եպիսկոպոս

ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԻՆ ԱՌԱՋՆՈՐԴՈՂՆԵՐԸ

Անոնք որ հրապարակային պաշտօններու կը նուիրուին և ուղղակի կամ անուղղակի կերպերով կը ծառայեն Ժողովուրդին, անտարակոյս, ոչ միայն մեծ գործ մը կատարած կըլլան, այլ նաև գործ մը, որ ամենամեծ պատասխանատուութիւն մը ունի: Եւ հարկաւ՝ այդ պատասխանատուութիւնը աստիճան մը ունի իւրաքանչիւր առաջնորդողի համար: Հայոց մէջ առաջնորդողներու աստիճանները շատ կնճռոտ չեն, բայց կարևոր են: Այսօր հայերը երեք որոշ դասակարգեր ունին առաջնորդողներու. հայ ուսուցչութիւնը, հայ եկեղեցականութիւնը և հայ

լրագրութիւնն: Եթէ կարելի ըլլար՝ լրագրութեան տեղ պիտի գործածէինք հրապարակագրութիւնը, որ կընդգրկէ ոչ միայն լրագրութիւնը, այլ մանաւանդ ինչ որ կը գրուի և կը տրուի ժողովուրդին:

Հայ ուսուցչութեան առաջնորդող դերը շատ մեծ է ժողովրդական կեանքի վրայ: Ուսուցչութեան դերը, ստուգիւ, շատ չղարներ աչքի, որովհետև ուղղակի հրապարակին, ժողովուրդին չէ որ կառաջնորդէ. բայց կառաջնորդէ ուսանող սերունդին, այսինքն՝ մատղաշ ժողովուրդին: Ուսուցիչներն են որ երիտասարդութեան նըկարագիրը կը կազմեն ու կը հաստատեն. հետեւաբար ժողովուրդին մէջ են: Եւ ետքը ուսուցիչները ժողովուրդին զարգացած մի դասակարգը կը կազմեն, և այս դասակարգը իր տնտեսութիւնը ունի, իր տեսութիւններն ունի, վերջապէս, ունի իր առաջնորդողի դերը այն ժողովուրդին մէջ, որուն կեանքը իր կեանքն է:

Հակառակ այն սխալ ըմբռնումին, որով ուսուցիչը անձայն ու անազգեցիկ տարր մը կը նկատուէր երբեմն՝ հակառակ նաև ուսուցչութեան արդի վիճակին, որմէ իրաւամբ շատ դուրս չէ ինքը, պէտք է տրուի անոր իր բարձրագոյն նշանակութիւնը և յարգուի ազոր դերը մեր ժողովուրդի կեանքի ուղղութեան և առաջնորդութեան մէջ:

Հայ եկեղեցականութիւնը ամենէն առաջին, ամենէն լայն և ամենէն ընդարձակ դերը ունեցած է առաջնորդութեան մէջ: Հայ. եկեղեցիի ներքին կազմութիւնը, այսինքն հաւատաքանական յօրինուածքը, և արտաքին կազմութիւնը, այսինքն վարչական եղանակը՝ իրարու հետ այնպէս լծորդուած են, որ թէ ժողովուրդին կրօնական կեանքը և թէ վարչական կեանքը մնացած են եկեղեցական շրջանակի մէջ և միշտ առաջնորդուած եկեղեցական իշխանութեան կողմէն: Հայ. եկեղեցիի վարչական այս ձևը, բոլորովին տարբեր արեւմտեան եկեղեցիի կղերամիտ վարչութենէն, իր բոլոր թերութիւններով ալ կոչուած է միշտ իր բարձր և ամենէն գործունեայ առաջ-

նորդութեան տակ վարել հայ ժողովուրդը, Յայտնի իրողութիւն մըն է Կաթողիկոսներու, Պատրիարքներու և Առաջնորդներու կրօնական և վարչական դերը: Բայց ես հայ եկեղեցականութեան զուտ բարոյական դերն է որ պիտի դատեմ և մասնաւորապէս մատնանիշ պիտի ընեմ, ճիշդ այն դերին պէս, զոր մատնանիշ ըրի ուսուցչութեան վրայ:

Հայ եկեղեցականութեան այս դերը երկու կողմ ունի,—բեմը և հովուութիւնը: Այս վերջինը ուղղակի հայ քահանայութեան գործն է իր մտերմական և բոլորովին ներքին հանգամանքովը: Եւ քահանայութեան այս ներքին դերը թէև շատ թուլցած է հիմա, և սակայն, իր զօրաւոր եղած ատենն ալ հրապարակային շեշտ մը չէ ունեցած և չունի. հետեւաբար կը մնայ ուղղակի բեմը, որ հայ եկեղեցիի ինքնարտայայտութեան բուն ակն է և ժողովուրդին բարոյապէս առաջնորդող մշտախօս, հրապարակային ձայնը:

Հայ լրագրութիւնը, թէև իր հնգկահայ ծագումով դեռ շատ նոր կեանք առած առաջնորդող մը, բայց ամենէն շատ տարածուած և ազդեցիկ առաջնորդող մը եղաւ իր այլազան եղանակաւորումներու համադրութեամբը: Եւ հիմա հայ լրագրութիւնը իր այսօրուան ըմբռնումներով շատ աւելի մեծ կալուած մը դրաւած է և շատ բազմակողմանի ու տիրող դեր մը ստանձնած է իր առաջնորդութեան մէջ. որովհետև ամէն օր և օրը քանի մ'անգամ կը խօսի ժողովուրդին՝ կիսօսի այլ և այլ նիւթերու վերայ, կիսօսի յատուկ շեշտով մը և լարուած կը պահէ ժողովուրդին ուշադրութիւնը՝ համոզելու, ուղղելու և առաջնորդելու համար:

Այս ահագին գործունէութեան հանդէպ՝ դիտող միտք մը կանգ կառնէ, հասկնալու համար թէ ինչ միութիւն կայ այս առաջնորդողներու մէջ և անոնց իւրաքանչիւրը ինչ չափով կղզայ իր պատասխանատուութիւնը իրենց առաջնորդութեան գործին մէջ: Քանի որ ուսուցչութիւնը մատղաշ ժողովուրդը կը կրթէ, քանի որ եկե-

ղեցականութիւնը ուղղակի ժողովուրդին համար կգործէ, քանի որ լրագրութիւնը ժողովուրդին կուղղուի, քանի որ երեքին ալ նպատակը այլ և այլ կերպերով առաջնորդութիւն մըն է, ժողովուրդին բարիքն է,—բանաւոր չէ խորհիլ, թէ միեւնոյն ժողովուրդին այս առաջնորդողները միութեան ինչ կապ ունին իրենց մէջ, զիրար ինչ չափի կը հասկնան:

Իրաց վիճակը կցուցնէ որ առաջնորդողները միութիւն մը չունին իրենց մէջ և պէտք եղածին պէս չեն հասկնար զիրար, չեն ճանչնար զիրար: Եւ այս բարոյական միութիւնը, զիրար հասկնալու իմաստութիւնը ցաւալի է որ նոյն իսկ առաջնորդող իւրաքանչիւր դասակարգին մէջ չկայ ըստ ինքեան:

Ուսուցչութիւնը, կարծես, չէղոքացած է. զոր օրինակ միայն Պոլսի մէջ, ո՛ւր ամէն յարմարութիւն և դիւրութիւն կայ գաղափարակցութիւն մը ստեղծելու ուսուցչական համայնքի մէջ, ուսուցիչներ կամ նեղ շրջանակի մը մէջ կճանչնան զիրար և կամ ընդհանրապէս չեն ճանչնար: Թէև իրենց ասպարէզը գործելու եղանակին մէջ զանոնք կմիացնէ իրարու, բայց անձամբ և ամբողջական ծանօթութիւնը իրարու հետ և խորհրդակցութիւնը իրենց գործին վրայ, անշուշտ, անօգուտ պիտի չըլլար:

Եկեղեցականութիւնը քիչ մ'աւելի ծանօթ է ըստ ինքեան իր համայնքին, բայց ո՛չ լիովին: Գոնէ հայ եկեղեցականութեան այն բարձր աստիճանի անդամները, որոնք ստանձնած են առաջնորդելու բուն գործը, զիրար պէտք է լաւ ճանչնային հայոց եկեղեցւոյ ամբողջութեան մէջ: Բնական է որ խնդիրը միշտ անձամբ ճանչնալու վրայ չէ: Յաւալի է որ միեւնոյն եկեղեցւոյ մէջ անհասկնալի օտարութիւն մը, ասպշեցուցիչ անծանօթութիւն մը կտիրէ հայ եկեղեցականութեան վրայ, իսկ շատ անգամ անձամբ ծանօթութիւնն ալ «ողջոյն» է անտին սահման մը չունի: Հայ եկեղեցականութեան մէջ իրերաճանաչութիւնը անսպառ օգուտներ ունի Հայ, եկեղեցիի սլայծա-

ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹԻՒՆԸ միշտ իր բարձր և շինիչ
 վիճակին մէջ պահելու համար: Եւ որչափ դիւրութիւն-
 ներ պիտի չունենայինք Հայ, եկեղեցիի առաջնորդական
 գործին մէջ՝ իբր լաւ ծանօթութեան արդիւնք մը:

Լրագրութիւնը թերեւս ամենէն աւելի կը ճանչնայ իր համայնքը: Բայց այս ծանօթութիւնը նախանձոտ մրցում մը առաջ բերած է ըստ ինքեան, քան թէ գաղափարակցութիւն առաջնորդելու գործին մէջ. այնպէս որ մէկուն յաջողութիւնը ուրիշի մը ձախողութիւնը կը համարուի: Եւ այս վիճակն է որ կարտագրէ ժողովրդին առաջնորդող գրուածները: Շատ յայտնի է, ուրեմն, այն հիանալի արդիւնքը, որ կրնայ առաջ գալ լրագրութեան ներքին ներդաշնակութենէն:

Եթէ առաջնորդող դասակարգեր ըստ ինքեան սյն-
քան նախանձելի վիճակ մը չունին, բնական է որ այդ
դասակարգերուն իրարու հետ ունեցած յարաբերութիւնը,
առաջնորդութեան գործին մէջ պահանջուած միութիւնը,
չստ գիւրութեամբ չկրնար իրականանալ: Բայց ինչ ալ
ըլլայ առաջնորդող դասակարգերուն վիճակը ըստ ինքեան,
և ինչ ալ ըլլայ անոնց զիրար ճանչնալու աստիճանը, կեն-
սական պէտք մըն է զիրար հասկնալու խնդիրը, որպէս զի
ժողովուրդը, որուն կողղղուն ամէնքն ալ, կարող ըլլայ
իրեն ըսուածներուն արժէքը չափել և զգալ ազոնց հե-
ղինակութիւնը:

Կրթութեան և դաստիարակութեան խնդիրը այսօր
կեանքի և մահու խնդիր մըն է մարդու համար։ Անկա-
րելի է որ ո՞ր և է չափով չկրթուած և չդաստիարակուած
անհատ մը ապրի պէտք եղածին պէս, ապրի հիմակուան
ըմբռնումներուն համեմատ։ Բայց անհատի մը կեանքը
միմիայն իր առանձին կեանքը չէ, այլ իր պատկանած
Ժողովուրդին ալ կեանքն է, որուն կապուած է իր ծա-
ղումով, իր եկեղեցիով, իր ընկերական շնտ մը պայման-
ներով, անհատը պէտք է որ այս կեանքն ալ ապրի։

Կրթութեան և դաստիարակութեան ուղղութենէն կախուած է ժողովուրդի մը կրօնական կեանքին կազմու-

Թիւնն ալ: Հայը ունի իր ինքնուրոյն եկեղեցին, որ դարերէ ի վեր վառ կը պահէ իր մէջ Աւետարանի լոյսը, ունի իր սեփական աւանդութիւնները, զոր կը պահէ իր մէջ. արդ, եթէ եկեղեցին իր յատուկ պաշտօնէութեամբը միշտ կը քարոզէ Աւետարանը ու կը պահէ եկեղեցւոյ սեփական աւանդութիւնները՝ Առաջնորդող դասակարգերը, իւրաքանչիւրը իր սահմանին մէջ և իրարու հանդէպ ինչ չափով կը գործեն ու կը գործակցեն Հայ. եկեղեցին իր հաւատաւով, իր բնիկ պայծառութեան մէջ պահելու համար:

Առաջնորդողներ իրարու կը գործակցեն թէ իրարու չինածը կաւրեն:

Առաջնորդողներ առանց բացառութեան իրենց ըրածներուն կը հաւնին, և ոչ մէկը իր մտքէն կանցնէ, թէ իր ըրածը անօգուտ կամ սխալ եղած ըլլայ. բայց կարծես թէ իսկապէս իրարու կը նախանձեն, և ասկից է որ կը վնասուի ժողովուրդը. թէև անդգալի կը թուի այս վնասը, և սակայն կործանիչ բնութիւն մը ունի ան:

Եւ ուրիշ կերպ արդիւնք մը չկրնար տալ իրաց ներկայ վիճակը. այսինքն, երբ միւսնոյն խնդրին վրայ տարբեր տարբեր կարծիքներ կան, երբ Առաջնորդողներուն մէկ դասակարգը, իբր տէրը բուն գործին՝ աւելի կորով ունի և միւսները բոլորովին անտարբեր են կամ հակառակ կամ չհասկցող, բնական է որ արդիւնքը վնասակար ըլլայ:

Շատ մը տարաձայնութիւններ, ուրեմն, այս ինչ կամ այն ինչ խնդրին վրայ, մանաւանդ իրենց տգեղ արտայայտութիւններովը, կտկարացնեն Առաջնորդող դասակարգերուն հեղինակութիւնները:

Հայ ժողովուրդին հին և խորունկ մասը կը գանգատի, որ երիտասարդութիւնը շատ ազատախոհ դուրս կուգայ վարժարաններէն, անտարբեր է իր կրօնական և եկեղեցական պարտականութիւններուն նկատմամբ:

Երիտասարդութիւնը, իր կարգին, չհաւնելու հին կարգին ու սարքին, տաղտկալի և նոյն իսկ աւելորդ կը գտնէ շատ մը բաներ իր պատկանած ժողովուրդին ընկերական

և կրօնական բարքերուն մէջ, և նոյն իսկ կընդլայնէ իր հայեացքները բուն եկեղեցւոյն վրայ:

Եկեղեցականութիւնը գոհ-գոգոհ՝ իր կարգին կը քննադատէ ու կը քննադատուի: Եւ ամէնքնիս ալ առհասարակ կը դանդատինք թէ բանգէտ, գործունեայ և հասկացող մարդիկ չէ որ սքեմ կառնեն ծառայելու համար եկեղեցւոյն: Բուն գործին տէր չեղողները մանաւանդ ամենէն աւելի կը տաքնան, նախանձախնդրութեան ազմըկալից ցոյցեր կընեն, վերջապէս չեն հաւնիր ո՛չ իր գործն ու պաշտօնը գիտցողներուն, ո՛չ ալ իր կոչումն իսկ չհասկցողներուն:

Մամուլն ալ, իբր նոյն միջավայրին ծնունդը, իրացայս վիճակը կարտայայտէ իր բոլոր աննախանձելի կողմերով:

Ձեականութենէ դուրս՝ ամէն բան խառնակ է: Հայ. եկեղեցին մի է, բայց այդ մի եկեղեցւոյն ըմբռնումը կարծես տարրեր է միեւնոյն հայ ժողովուրդին զանազան դասակարգերուն մէջ: Կրօն և եկեղեցի իւրաքանչիւրին համար զատ զատ նշանակութիւն մ' ունին կարծես, իսկ կրօնի և եկեղեցւոյն բուն նշանակութիւնը կ'մնայ մի միայն եկեղեցւոյ գրքերուն մէջ: Եւ երբ եկեղեցւոյ նուիրուած պաշտօնեայն գրէ, գործէ, խօսի այդ բուն նշանակութեան վրայ՝ գէշ աչքով կդիտուի, իբր նորոգիչ, իբր իր գործը չգիտցող, իբր ուխտադրութ, իբր անհաւատարիմ, վերջապէս ամէն բան, բացի հայ եկեղեցւոյ հաւատարիմ պաշտօնէի մը ստորագելիքներէն:

Միեւնոյն իրողութիւնն է որ երևան կուգայ մեր համայնքը ներկայացնող բոլոր խնդիրներու մէջ: Դիտեցէք մեր կրթական, մեր գրական կեանքի բոլոր կողմերը և տարբեր երևոյթ մը պիտի չգտնէք:

Միշտ կգանդատինք, միշտ չենք հաւնել, բայց երբէք բան մը չենք ըներ իբր լաւագոյնը: Խօսք շատ կօիրենք, գործք գրեթէ բնաւ:

Եւ այս երևոյթը որ կը տիրէ մեր ընդհանուր առաջնորդութեան վրայ, բոլորովին հետաքրքրական է:

Կարելի չէ այս երևոյթով մեկնել մեր մէջ կրթութեան գործիչներուն, ուսուցիչներուն՝ վայելած քիչ համակրանքը:

Կարելի չէ այս երևոյթով մեկնել մեր մէջ եկեղեցականութեան տկարութիւններն ու անկումները:

Կարելի չէ այս երևոյթով մեկնել հրապարակաւ գրուած ու արձակուած վճիռներուն հակասութիւնները, ադոնց անգոր և անազդեցիկ նկարագիրը:

Ամէնքնիս ալ քննադատներ ենք, ամէնքնիս ալ իրարու չենք հաւնել, ամէնքնիս ալ դիտումներ ու նկատումներ, չահախնդրութիւններ ու ստորնութիւններ կենթադրենք իրարու գործին, գրուածներուն և խօսածներուն մէջ, և այս վիճակին մէջ է որ կառաջնորդենք ժողովրդին:

Ի՞նչ դժուարութիւն կայ, որ առաջնորդող դասակարգերը ղիրար չճանչնան, ղիրար չհասկնան՝ քանի որ միևնոյն ժողովրդի համար կաշխատին.—յառաջ գալիք ներդաշնակութիւնն է արդեօք այդ դժուարութիւնը:

Ի՞նչ մնաս կայ որ Առաջնորդողներ իրենց ժողովուրդին կրօնական, կրթական և դրական կեանքին վրայ միևնոյն անկեղծութեամբ, միևնոյն որոշ սկզբունքով և միևնոյն եռանդով չխորհին, չաշխատին և չաշխատակցին.—յառաջդիմական արդիւնքն է արդեօք այդ մնասը:

Լաւագոյն չէ որ Դպրոցը, Բեմը, Մամուլը ձեռնտու ըլլան իրարու, իրարու շինածները չխանդարեն միևնոյն ժողովուրդին վրայ, ճշմարիտը, հարազատը, սեփականը ամուր բռնեն, կեղծիքը, եկամուտը, օտարականը չորդեգրեն: Այսպէս աւելի լաւ չհասկնա՞ր ժողովուրդը իրեն խօսածները և իրեն համար գրուածները: Ո՛րչափ վտանգաւոր է սուտը քարոզել ժողովուրդին, շոյել գգուել անոր տկարութիւնները:

Հիմա՝ Առաջնորդողներէն ո՞րը պիտի ուղէր այսպիսի փափուկ դիրքի մը մէջ գտնուել և ժողովուրդին բարոյական կեանքը վտանգել.—Անշուշտ և ոչ մէկը, քանի որ ամէնքն ալ համոզուած են որ լաւ գործ մը կընեն ժո-

ղովուրդին ծառայելով: Եւ խնդիրը ճիշդ այս ծառայութեան, այս գործունէութեան պատասխանատուութիւնը զգալու վրայ է:

Ո՞վ է զգացողը:

Ռաբգէն ծ. վարդ.

ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆԶԻ

ՆՈՐ ՀՐԵՏԵՐԱԿՈՒԹԻՒՆԸ.

Ներկայ թուականի «Արարատ»ի մայիս—յունիս տետրակում համառօտ տեղեկութիւններ հաղորդելով այս ձեռնարկութեան մասին՝ խոստացել էինք աւելի մանրամասն բացատրութիւններ տալ այն ժամանակ, երբ գործը որոշ կազմակերպութիւն ստացած կլինէր: Այժմ, երբ արդէն բաւական բան արուած է և նոյն իսկ տպագրութեան սկիզբը դրուած՝ կարող ենք մեր խոստումը կատարել:

Ընթերցողները կցանկանան, անշուշտ, ամէնից առաջ մի հարեանցի տեղեկութիւն ունենալ նախկին հրատարակութիւնների մասին, որպէս զի պարզ լինի, թէ ինչ տեղ պէտք է բռնէ նոցա համեմատութեամբ նոր հրատարակութիւնը:—Թէ ինչ հանգամանքների մէջ և ում ձեռքով եղաւ աստուածաշունչի առաջին տպագրութիւնը՝ նկարագրուած է թերթի նախընթաց համարի «Վերածնութեան շրջան» յօդուածում: Այդ տպագրութիւնն սկսուած է 1666 թ.-ին և աւարտած 1668 թ.-ին Ամստերդամ քաղաքում: Տպագրողը՝ Ոսկան վարդապետ, յառաջաբանում և վերջաբանում իւր ձեռնարկութեան արտաքին պայմանների մասին կարևոր ծանօթութիւններ տալիս է, առանց յիշելու այն ձեռագիր օրինակը, որի վերայ եղել է տպագրութիւնը: Սակայն քանի որ նոյն 1668 թ.-ին Ոս-